

SAMENSCHOLEN VOOR GEVORDERDEN

Verslag van de landelijke bijeenkomst voor promovendi van de Vereniging voor Belastingwetenschap, gehouden op vrijdag 27 maart 2015 te Leiden

Mr. L.J.A. Pieterse¹

“Na op zijn achtste jaar van plan geweest te zijn Edison en Einstein te verbeteren, zit men op zijn drieëndertigste met de gebakken peren. Geen Edison, geen Einstein: drie kwartier formaliteiten en transpiratie in een rokkostuum. En waarvoor? Koppigheid en praktische overwegingen.”²

1 Inleiding

Het bestuur van de Vereniging voor Belastingwetenschap³ heeft het initiatief genomen om jaarlijks een landelijke bijeenkomst voor promovendi te organiseren; de eerste keer vond een en ander plaats aan de Universiteit van Leiden in samenwerking met de afdeling belastingrecht. Dat is een mooi, zelfs uitstekend initiatief te noemen en vormt een aanvulling op de bestaande gremia die beogen promovendi al dan niet periodiek bij elkaar te brengen.⁴ Daarbij wordt doorgaans de voortgang van het onderzoek besproken en worden – soms rond een bepaald thema – ervaringen uitgewisseld. Dit lotgevallencontact, zoals gastheer Boer⁵ dat in zijn welkomstwoord zo treffend noemde, kan zonder meer inspirerend zijn. De vraag hoe effectief deze bijeenkomsten zijn, laat zich echter moeilijk beantwoorden. De meeste promovendi blijken namelijk uitermate bedreven om tijdens dergelijke sessies te camoufleren dat het werk niet vordert en dat – ook in de afgelopen periode – eigenlijk nauwelijks iets aan het papier is toevertrouwd. Dat de progressie te wensen over laat, kan verschillende oorzaken hebben. Zo kan op onverwachte momenten een bepaalde mate van schrijfkrimp optreden. Dat zal voor menigeen herkenbaar zijn, maar soms is sprake van complete stagnatie of zelfs een “schrijfcrisis”.⁶ Een andere oorzaak van gebrek aan voortgang is dat promovendi zich meestal gemakkelijk laten afleiden. Het is geen zeldzaamheid dat promovendi van alles aangrijpen om maar niet aan het proefschrift te hoeven werken (de menselijke neiging tot uitstel is vaak buitengewoon sterk – wie ervaart dat niet?). Zo komt het voor dat onderzoekers ineens in de ban raken van decoraties die kunnen worden aangetroffen aan de binnenkant van veertiende-eeuwse grafkisten uit de

¹ De auteur is verbonden aan de Universiteit Leiden en de Vrije Universiteit Amsterdam.

² Aldus W.F. Hermans in een brief aan Fokke Sierksma. Zie Willem Otterspeer, *De zanger van de wrok*. Willem Frederik Hermans. Biografie, deel II (1953-1995), Amsterdam: De Bezige Bij 2015, p. 36.

³ Hierna ook: de Vereniging.

⁴ Een van de gremia die promovendi een platform biedt, is de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. Er bestaat ook zoiets als het Promovendi Netwerk Nederland.

⁵ J.P. Boer is hoogleraar belastingrecht aan de Universiteit Leiden.

⁶ “Iedere schrijver leert om naast zijn werk als schrijver ook zijn eigen lector te zijn”, zo weet romancier Juli Zeh. Zij vervolgt: “De schrijver schrijft, de lector corrigeert. Eén ding hebben ze gemeen: allebei vinden ze het werk van de schrijver slecht. Maar de schrijver moet zich daarbij neerleggen om verder te kunnen, terwijl de lector meteen met corrigeren wil beginnen. Er is sprake van een schrijfcrisis als schrijver en lector erom vechten wie het eerst bij de tekst mag. Als ze elkaar beginnen te verscheuren nog voordat het eerste hoofdstuk af is” (Juli Zeh, *Briefroman. Over schrijven, literatuur en schrijverschap*, Amsterdam: Ambo | Anthos 2014, p. 106).

Zuidelijke Nederlanden of – tot verrassing van velen – alles blijken te willen weten van experimentele klassieke muziek. Een enkeling meent dat zijn gaven hem zelfs roepen om ook in de gemeentelijke politiek werkzaam te moeten zijn. Daarnaast gebeurt het – en dat is misschien wel verontrustender – dat promovendi wijsgerige gedachten gaan ontwikkelen en het tot hun taak rekenen de vele raadselen van het leven op te lossen. Dan komen zij er achter dat zoiets niet mogelijk is en niet alles in het bestaan even zinvol blijkt te zijn.⁷ Dan kan een vorm van ontredde optreden. De voornoemde vormen van verstrooiing en wat daarop enigszins lijkt⁸ hebben gemeen dat het allemaal uitvluchten zijn.

De initiatiefnemers van de landelijke bijeenkomst voor promovendi zullen niet de ijdele hoop hebben om deze en andere processen te doorbreken. Desalniettemin is het een goede zaak dat de Vereniging een platform tracht te creëren waarbij promovendi (en andere belangstellenden) met elkaar in contact kunnen komen, om discussies op wetenschappelijk terrein te stimuleren, te verdiepen en de onderlinge banden te versterken, zo hield ook Overgaauw – de voorzitter van de Vereniging – de aanwezigen in zijn inleidende bespiegelingen voor.⁹ Dat zal ongetwijfeld bijdragen aan nieuw elan en een (nog) hoger niveau van de belastingwetenschap.

Dé plaats waar de vele onderzoeklijnen kunnen samenkomen, is de Vereniging, bijvoorbeeld in een van de vele door haar ingestelde commissies. De Vereniging, waarvan de lezers van het Weekblad lid zullen zijn, zo mag worden aangenomen, bestaat dit jaar negentig jaar¹⁰ en jonge leden, zoals promovendi, zijn van harte welkom om de gelederen (van de verschillende commissies) te komen versterken, zo maakte Overgaauw duidelijk.

2 Promoveren, een eigenaardige bezigheid

Wat een onderzoeker drijft om een proefschrift te schrijven, is lang niet altijd duidelijk, wellicht ook niet voor hem zelf: “het is een van de gelukkige kanten van onze menselijke natuur dat wij toch kunnen handelen, ook als wij de diepere gronden van ons handelen niet kunnen doorschouwen.”¹¹ Dat schrijven, ook van een proefschrift, een eigenaardige bezigheid is, staat wel vast. “Je staat met het ene been in de werkelijkheid, met het andere in een boek (...). Het komt voor dat je in je eigen ‘schepping’ woont. Het kan maanden duren, langer vaak, en levert niet zelden contactproblemen op met de buitenwereld.”¹² Tot overmaat van ramp kan dan ook nog blijken dat die schepping niet altijd levensvatbaar is. Het is namelijk lang niet iedereen gegeven om uiteindelijk een werkstuk van voldoende gehalte af te leveren (maar goed, wie is er eigenlijk wel bij machte om zijn eigen lot te beïnvloeden?). De vraag is of het niet aangewezen zou zijn om een nieuw sacrament in het leven te roepen om degenen te genezen die het voorgenomen onderzoek niet hebben voltooid en welhaast onvermijdelijk met een – naar mag worden aangenomen – niet geringe hoeveelheid frustraties zitten.

⁷ “Er is altijd wel een denkend gedeelte in het hoofd dat je herinnert aan de vergankelijkheid van alles en iedereen, aan de zinloosheid van alles, aan de leegte van de toekomst. Zulke gedachten zijn niet bepaald een bron van levensvreugde (...)”, aldus Marjoleine de Vos (NRC Handelsblad 23 maart 2015, p. 16).

⁸ Zie over verschillende manieren om de aandacht vast te houden: ‘Schep orde, en duik in je rommella’, NRC Handelsblad 6 maart 2015.

⁹ J.A.C.A. Overgaauw is ook en vooral voorzitter van de belastingkamer van de Hoge Raad.

¹⁰ Zie voor een indruk van onder meer de historie van de Vereniging: J.A.C.A. Overgaauw en L.J.A. Pieterse, ‘Vereniging voor Belastingwetenschap’, in: Th. Groeneveld en L.J.A. Pieterse (red.), Met oog voor detail. Liber amicorum mr. J.W. van den Berge, Den Haag: Sdu Uitgevers 2013, p. 229-238.

¹¹ W. van Gerven, ‘De taak van de rechter in een democratisch bestel’, in: Theorie en praktijk van de rechtsvinding, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1981, p. 32.

¹² ‘De schrijver heeft zwart in de wondermond’, NRC Handelsblad 6 maart 2015.

Als het proefschrift eenmaal geschreven en verdedigd is, zal het resultaat van de – vaak jarenlange – inspanning¹³ niet zelden op waardering kunnen rekenen van naasten, maar ook van degene die het boek in een of andere rubriek bespreekt. Het kan zijn dat de laatste wijst op bepaalde, nieuwe inzichten die kunnen worden ontleend aan het geschrevene, soms zelfs tot verrassing van de auteur, die tot de ontdekking komt dat de recensent hem beter begrijpt dan dat hij zichzelf begrijpt. “Wie smaalt op de critici, die meer uit een werk halen dan de schrijver ‘er in gelegd’ heeft, begrijpt niets. Een werk, waaruit niet méér komt dan de schrijver ‘er in heeft gelegd’ heeft, is onder maat en moet volgens de visserijwet in het water teruggeworpen worden”,¹⁴ zo kan daaraan worden toegevoegd.

Het afgeleverde werk zal niet alleen maar worden bewierookt; het zal ook – dat kan bijna niet anders – kritiek ontmoeten (“Verwacht geen goedkeuring als je de waarheid spreekt”¹⁵). Degene die het werk moet beoordelen, zal meer dan eens de vinger op enkele kwetsbare plekken weten althans trachten te leggen,¹⁶ al is het niet altijd duidelijk welke normen zo iemand hanteert en evenmin of het zou kunnen gaan om maatstaven waarvoor de gepromoveerde zijn neus ophaalt – dat moet niet uitgesloten worden geacht, omdat nogal wat promovendi gezegend zijn met een eigenzinnige natuur. Het is uiteraard geen enkel probleem als een proefschrift de nodige discussie én tegenspraak oproept. Ook een proefschrift dat het predicaat *cum laude* heeft gekregen, kan kritisch worden ontvangen.¹⁷ Maar het zal duidelijk zijn dat niemand zit te wachten op een recensie waarin het boek wordt afgekraakt, ook de promotor niet, zo merkte Zwemmer,¹⁸ een van de inleiders, in de loop van de middag op.

Over de toonzetting van de kritiek kan overigens nauwelijks worden geklaagd. Die is doorgaans welwillend, al is het voorgekomen dat een recensent opmerkt dat hij niet erg onder de indruk van het boek is.¹⁹ Dat is een tamelijk vernietigende observatie. Maar het kan altijd erger en misschien ook wel dodelijker. In een bespreking van een proefschrift dat in de jaren dertig van de vorige eeuw is verschenen, verzoekt de recensent de gepromoveerde of hij zijn publicaties voortaan kan afleveren “in rond Nederlandsch, in ook voor eenvoudigen als ondergeteekende verstaanbare taal, in eenige meerdere vrijheid tegenover veronderstellingen, waartegenover men vrij moet zijn, in met iets grotere voorzichtigheid aan de werkelijkheid van het rechtsleven aangepaste begrippen, in ietwat meerdere waardeering voor de waarde van een historisch bezien der rechtsverhoudingen”.²⁰ Of deze adviezen de wetenschappelijke arbeid van de gepromoveerde ten goede zijn gekomen, heb ik niet kunnen achterhalen.

¹³ Soms is die inspanning beperkt tot enkele maanden. Zo wist Wattel zijn proefschrift in 9 of 10 maanden te schrijven. “Dat was niet zo bijzonder, want het was mijn 3e of 4e boek, ik wist al veel van het onderwerp en ik was voltijds universitair hoofddocent. Ik moest gepromoveerd zijn om tot hoogleraar benoemd te kunnen worden, dus het was een corvee dat ik zo snel mogelijk gedaan wilde hebben” (‘Van alles een beetje en niets echt goed’. Interview met prof. mr. P.J. Wattel’, *Ars Aequi* april 2009, p. 263-264).

¹⁴ Harry Mulisch, *Voer voor psychologen* (11e druk), Amsterdam: De Bezige Bij 1968, p. 82.

¹⁵ Aldus “de flamboyante schrijfster” Erica Jong (zie Frits Abrahams, ‘Schrijftips’, *NRC Handelsblad* 31 maart 2015, p. 20).

¹⁶ Een kritische boekbespreking is opgenomen in *WPNR* 2009/6807 (“Mijn eendoordeel is niet positief. (...) Ik vind dat er veel onjuistheden en onzorgvuldigheden in zijn betoog voorkomen (...). Hij heeft naar mijn mening op essentiële onderdelen in zijn betoog (...) de wet of de literatuur niet goed gelezen. (...) Het proefschrift is in mijn visie op vele punten (...) een rammelend betoog.”).

¹⁷ In *FED* 1987/5 steekt H.C.F. Schoordijk zijn teleurstelling niet onder stoelen of banken (“Maar het moet gezegd worden: dogmatisch heeft het boek mij bijna nergens geboeid. Het inventariseren wint het van het discussiëren”).

¹⁸ J.W. Zwemmer is emeritus hoogleraar belastingrecht aan de Universiteit van Amsterdam.

¹⁹ *RM Themis* 2004/1, p. 21: “Het moet mij van het hart dat ik van dit boek niet erg onder de indruk ben. Het boek is vooral beschrijvend, (...) maar in die beschrijving niet erg onderzoekend en bovenal is bijna al hetgeen hier is opgeschreven al eens eerder (...) verschenen.”

²⁰ Aldus P.S. Gerbrandy in (de voorloper van) *RM Themis* 1933, p. 532.

Wat in ieder geval opvalt bij de proefschriften die verschijnen, is dat de opbouw en vormgeving daarvan betrekkelijk uniform is²¹: wie verstaat nog de kunst van de minimalistische aanpak? Een andere kwestie is de stijl van schrijven. Die is over het algemeen zakelijk en bijna nooit enigszins ontregelend te noemen. Dat is jammer, maar doorgaans laten lezers zich daar niet over uit.

3 Onderzoek door een promovendus

De eerste inleiding van de middag was van Broekhuijsen.²² In een bevlogen en bijzonder enthousiasmerende voordracht ging hij in op zijn ervaringen met het schrijven van een proefschrift.²³ Hij vergelijkt onderzoek doen met het beklimmen van een gebergte – wie omhoog wil komen zal moeten afzien, dat is in de beleving van de inleider bijna onvermijdelijk. In bepaalde zones ligt zuurstofgebrek op de loer (“zone of death”). Ook ravijnen en steile hellingen zal de promovendus moeten trotseren, soms meer dan eens, zo hield Broekhuijsen de aanwezigen voor. Wie dat allemaal weet te overwinnen, zal ontdekken dat het bereiken van hoger gelegen gebieden veel genoeg en ook een adembenemend uitzicht kan verschaffen.

Na de uiteenzetting van deze avontuurlijke reis, schakelde Broekhuijsen over naar een andere modus, werd hij concreter en ging hij in op zijn eigen onderzoek. Hij schetste hoe zijn onderzoek na verloop van tijd is geëvolueerd, en wel van een studie naar de juridische status van het OESO-commentaar op het bekende modelverdrag naar een systeem dat wijzigingen in internationale regels op efficiënte wijze kan laten doorwerken naar (eerder) gesloten bilaterale verdragen, namelijk door middel van een nieuw concept dat onder de naam multilateraal verdrag door het leven gaat.²⁴ Dit is inmiddels ook een van de actiepunten van de OESO, namelijk het ontwikkelen van een multilateraal instrument, dat het mogelijk moet maken om bestaande belastingverdragen aan te passen.

De door Broekhuijsen geschetste expeditie zal niet succesvol voltooid kunnen worden zonder de hulp van een of meer sherpa's, dat wil zeggen de promotoren. Deze begeleiders hebben ieder zo hun eigen karakter en dito gebruiksaanwijzing. Ook voldoende tijd is een factor van betekenis om het project te kunnen laten slagen. Broekhuijsen meent dat een promovendus minstens twee dagen per week beschikbaar zou moeten hebben om – naar ik aanneem betrekkelijk ongestoord – aan zijn proefschrift te kunnen werken. Verder zou een promovendus moeten zorgen voor voldoende afwisseling. Dat kan worden bereikt door met anderen over de stof te praten, colleges te verzorgen, te werken als belastingadviseur of op de goede momenten van vakantie te genieten. Ook de beheersing van de Engelse taal is iets dat nodig is om goed onderzoek te kunnen doen, zeker als het onderwerp zich beweegt op het gebied van het internationale belastingrecht. Tot slot wees Broekhuijsen erop dat slimme software de promovendus kan helpen het verzamelde materiaal toegankelijk te maken en te houden.

Mede om de discussie, die onder leiding van Vording²⁵ stond, op gang te helpen, bracht Broekhuijsen enkele dilemma's naar voren. Zo is het de vraag of praktijkervaring noodzakelijk is voor wetenschappers. Het zal in bepaalde opzichten de kwaliteit van het onderzoek kunnen bevorderen en zal eraan bijdragen dat een proefschrift ontstaat dat in bepaalde opzichten praktijkgericht is. Maar wie zich verbindt aan een kantoor of instelling zal ook ervaren dat zijn

²¹ Zie daarover L.J.A. Pieterse, ‘Het proefschrift, observaties van een buitenstaander’ (Opinie), NTFR 2015/962, p. 1-6.

²² D.M. Broekhuijsen is verbonden aan de Universiteit Leiden.

²³ De presentatie van Broekhuijsen is te vinden op de website van de Vereniging voor Belastingwetenschap.

²⁴ D.M. Broekhuijsen, ‘Naar een multilateraal fiscaal raamwerkverdrag’, WFR 2013/1443.

²⁵ H. Vording is hoogleraar belastingrecht aan de Universiteit Leiden.

onafhankelijkheid onder druk kan komen te staan. Uit eigen ervaring weet Broekhuijsen dat in Oostenrijk wetenschappers in principe niet zijn verbonden aan een advieskantoor. Dat is in Nederland anders. Een niet gering aantal wetenschappers is zo nauw betrokken bij een commerciële praktijk, dat zij in wezen niet meer vrij zijn om onafhankelijk te oordelen over ontwikkelingen in het (internationale) belastingrecht, al denken zij zelfs soms van wel, maar wellicht ben ik te sceptisch. Ook komt het voor dat onderzoeksbevindingen niet verenigbaar zijn met de belangen van de organisatie waaraan de promotor is verbonden. Dat kan tot ongemakkelijke situaties leiden. Op een of andere manier gaat er van (vooral) grote organisaties druk uit die raakt aan de vrije wetenschapsbeoefening van promovendi en anderen die publiceren. Zo blijkt het Ministerie van Financiën uitermate effectief in de beïnvloeding van haar medewerkers, vooral op terreinen die politiek gevoelig liggen, zo bleek tijdens een van de discussies. Dat geeft te denken. Verder is het de vraag – een andere kwestie – of promoveren op artikelen tot de mogelijkheden zou moeten behoren. Broekhuijsen meent dat een boek beter beklijft en bovendien is deze traditionele, veelal monografische vorm geaccepteerd in het veld. Ook dat is niet onbelangrijk. Uit de reacties van de aanwezigen bleek, dat de meningen op dit punt verdeeld zijn. Op zich is er niets tegen promoveren op artikelen, als de promovendus maar een eenduidig onderzoeksdoel formuleert en de artikelen voldoende samenhang vertonen, zodat een bepaalde eenheid ontstaat, zo betoogde Kavelaars.²⁶ De proefschriften die economen doorgaans verdedigen, vormen volgens hem niet zelden een samenraapsel van essays. Dat kan in ieder geval niet als een wenkend perspectief worden beschouwd. Een ander dilemma dat Broekhuijsen noemt, is een mogelijk verblijf in het buitenland. Broekhuijsen heeft een periode in Wenen doorgebracht. Een verblijf in het buitenland kan tot nieuwe inzichten leiden en het onderzoek goed doen, maar of het ook noodzakelijk is de thuisplaat te verlaten, lijkt een vraag die ieder voor zich zal moeten beantwoorden. Dat geldt ook voor de publicatie van het proefschrift. Daarbij kunnen tal van keuzen worden gemaakt (een gerenommeerde uitgever aanzoeken of juist niet, al dan niet vrij beschikbaar stellen van de onderzoeksresultaten op internet²⁷ en zo meer).

4 Ervaringen van een recent gepromoveerde

Dat het leven gewoon verder gaat als het proefschrift is verdedigd, bleek uit de interactieve voordracht van Oenema.²⁸ Een aantal maanden geleden promoveerde zij op de studie: De formeelrechtelijke aspecten van horizontaal toezicht in belastingzaken.²⁹ Oenema deelde met de aanwezigen haar ervaringen met het soms stressvolle proces dat promoveren kan zijn. Zij heeft het proefschrift geschreven terwijl zij enkele dagen per week werkte, en wel in verschillende hoedanigheden: eerst als belastingadviseur, daarna als advocaat en later is zij beleidsmedewerker bij het Ministerie van Financiën geworden.³⁰ Het soms grillige verloop van het enthousiasme voor haar onderwerp (*flow*, om het door Oenema gebruikte begrip te noemen), zoals zich dat gedurende het onderzoek heeft voltrokken, bracht zij – letterlijk, met een afbeelding – over het voetlicht. Ook vertelde zij dat het even heeft geduurd alvorens zij echt betrokken raakte bij het onderwerp horizontaal toezicht en ook dat de afbakening van het onderzoek pas na verloop van tijd is gekomen. Een van de consequenties daarvan is dat niet al het geschrevene in het boek

²⁶ P. Kavelaars is hoogleraar Fiscale economie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en verbonden aan het Wetenschappelijk Bureau van Deloitte Belastingadviseurs.

²⁷ Zie Bart Kiemeney, 'Universiteiten, publiceer je eigen werk zelf', De Volkskrant 3 april 2015, p. 20.

²⁸ M.E. Oenema is werkzaam bij het Ministerie van Financiën. Daarnaast is zij verbonden aan de Erasmus Universiteit.

²⁹ Deventer: Kluwer 2014. Een verslag van de promotieplechtigheid is geschreven door M.J.B. Lemmens (zie TFB 2014/7).

³⁰ Thans is zij overigens ook actief als yogalerares. Zie over de heilzame werking daarvan: 'De promovendus aan het woord', WFR 2014/1228, p. 1229.

is gekomen. Zo zijn filosofische bespiegelingen gesneuveld in de strijd met – in dit geval – de promotor. Het gaat er volgens Oenema uiteindelijk om dat alleen dat materiaal wordt gepresenteerd dat relevant is voor het beantwoorden van de onderzoeksvraag. Die vraag kan – uiteraard, zo zou ik menen – gedurende het proces worden aangepast, al was het maar omdat ook het eigen denken zich ontwikkelt, zo bracht Zwemmer in. Verder kwamen enkele (andere) methodologische kwesties aan de orde, zoals de vraag in hoeverre empirisch onderzoek kan worden dan wel wordt gedaan. Dat komt voor, bijvoorbeeld bij het onderzoek van Huiskers-Stoop,³¹ dat is gericht op de effectiviteit van horizontaal toezicht.

Verder ging Oenema in op de rol van de promotor. “Een promotor is een begeleider, geen projectleider”, zo poneerde zij als stelling. Uit de reacties van de aanwezigen bleek dat sommige promovendi veel (om de week of zelfs wekelijks) contact met hun promotor hebben en anderen niet of nauwelijks.

“Niemand leest dat je geniaal bent als je het niet opschrijft”, was een andere stelling van Oenema die discussie uitlokte. Daarmee bedoelde zij tot uitdrukking brengen dat het voor een promovendus zaak kan zijn om naar buiten te treden. Zo kan het aangenaam zijn om alvast met een deel van het onderzoek te publiceren. Bovendien dwingt dat de eigen gedachten precies onder woorden te brengen. Als daarop wordt gereageerd, kan het eigen denken worden aangescherpt, maar toegegeven moet worden dat de praktijk leert dat slechts in beperkte mate op publicaties wordt gereageerd.

Wie onderzoek doet, zal op de schouders van anderen staan, zoals dat wat plastisch wordt genoemd (“Een (fiscaal) proefschrift is een chique manier van copy-paste”, zo stelde Oenema). In de loop van de tijd zijn zo veel studies verschenen, dat het niet altijd gemakkelijk is om vernieuwend, laat staan echt origineel te zijn. Wie volstrekt origineel is, loopt vast, aldus Zwemmer in een van zijn vele gevleugelde uitspraken, enkele ervan hebben het in zich om tot het cultuurgood van fiscalisten te gaan behoren. Het is van belang dat, zo betoogde Boer in een andere interventie, dat de onderzoeker duidelijk maakt wat nog niet onderzocht is en het zogenoemde “kennisgat” laat zien, dat wil zeggen de ruimte die hij gaat betreden.

5 Lessen van een promotor

Een zeer ervaren promotor is Zwemmer. Hij heeft meer dan twintig onderzoekers begeleid bij het schrijven en voltooiën van een proefschrift. Sommigen van zijn promovendi waren werkzaam bij de Belastingdienst, anderen werkten als belastingadviseur of waren verbonden aan een universiteit. Zijn eerste promovendus was Bongaarts.³² Deze jurist promoveerde op 3 december 1982 op een proefschrift getiteld: Het fiscale begrip beleggingsinstellingen.³³ Nadien zijn bijvoorbeeld ook Van Mens,³⁴ Wattel³⁵ en – een jaar later – Feteris³⁶ (in “de uitzonderlijk korte termijn van tweeënhalve jaar”³⁷) bij Zwemmer gepromoveerd, allen *cum laude*.

De vraag is of iemand die zo veel onderzoekers heeft begeleid, een bepaalde – op diep denken gebaseerde – werkmethode hanteert, bijvoorbeeld een die is terug te voeren op – in de traditie

³¹ E.A.M. Huiskers-Stoop werkt bij de Erasmus School of Law Rotterdam aan haar proefschrift over de effectiviteit van horizontaal toezicht bij middelgrote ondernemingen.

³² Zo leert althans het voorwoord van H. Vermeulen, Het regime voor de fiscale beleggingsinstelling, Deventer: Kluwer 2012, p. V.

³³ Het verslag van de promotieplechtigheid is opgenomen in WFR 1983/231, p. 231-236. Het boek is besproken door G. Telkamp (zie WFR 1983/351, p. 351-353).

³⁴ K.L.H. van Mens, Civielrechtelijke en fiscaalrechtelijke aspecten van het schenkingsbegrip, Deventer: Kluwer 1985. Dit proefschrift is besproken door B. Wessels in Kwartaalbericht Nieuw BW 1986/1, p. 19-22.

³⁵ P.J. Wattel, De fiscale behandeling van het wederrechtelijke, Deventer: Kluwer 1992.

³⁶ M.W.C. Feteris, Fiscale administratieve sancties en het recht op een behoorlijk proces, Deventer: Kluwer 1993.

³⁷ ‘Verslag promotie mr. M.W.C. Feteris’, WFR 1994/540.

van de Chinese leiders – allesomvattende principes die garant staan voor succes en navolging verdient. In bepaalde opzichten, blijkt dat het geval te zijn, zo kan uit de voordacht van Zwemmer – een genot overigens om naar te luisteren – worden afgeleid.

De belangrijkste les is dat de promovendus over een goed onderwerp moet beschikken. Het moet gaan om iets dat de promovendus pakt, dat hem enthousiast maakt. Dat wil niet zeggen dat ieder onderwerp dat deze gemoedstoestand teweegbrengt geschikt is. De promovendus doet er verstandig aan een onderwerp te kiezen op een terrein waar iets op het spel staat en duidelijk is dat iets – een bepaalde fiscale behandeling – niet deugt.³⁸ Daarmee bracht Zwemmer een inzicht onder woorden dat Van Soest³⁹ – zijn promotor – hem in de jaren zeventig van de vorige eeuw heeft bijgebracht.⁴⁰

Als het onderwerp eenmaal is gekozen, en dat kan soms enige tijd duren, is het zaak dat de promovendus een hoofdstukindeling op papier zet. Die indeling zal vaak een vast stramien hebben. Na een inleiding, zal een hoofdstuk volgen over de geschiedenis van het onderwerp dat in het proefschrift centraal staat, aldus Zwemmer. De bestaande situatie, die een beschrijving van het geldend recht zal inhouden, maar ook een uiteenzetting van het probleem dat de promovendus ter hand neemt, zal een plaats krijgen in het volgende hoofdstuk. Zwemmer benadrukte dat de promovendus bij de analyse van het probleem en de schriftelijke uitwerking daarvan moet laten zien dat hij de materie volledig beheerst. In de volgende hoofdstukken zal het probleem van alle kanten moeten worden belicht en de oplossing die voor het probleem kan worden aangedragen voor de lezer moeten worden neergezet. In het onderzoek kan de promovendus eigenlijk niet ver genoeg gaan, aldus de ervaringsdeskundige. In dit verband is het de taak van de promotor om erop toe te zien dat daarbij niet al te veel zijpaden (zullen) worden bewandeld en de promovendus zich voldoende beperkingen oplegt, zodat de energie zo kan worden aangewend dat het onderzoek diepgang bereikt.

Op het moment dat een opzet op tafel ligt en het onderwerp in voldoende mate is afgebakend, is het van belang een tijdschema op te stellen en te bepalen aan welk hoofdstuk de promovendus gaat werken. Daarbij hanteert Zwemmer de regel dat de inleiding op het laatst dient te worden geschreven.

Met schrijven zelf kan de kandidaat niet vroeg genoeg beginnen. Schrijven is een leerproces en het vergt oefening om dat onder de knie te krijgen. Het kan handig zijn om geregeld een annotatie bij een uitspraak te schrijven. Dat is een overzichtelijke aangelegenheid, omdat het veelal een beperkt onderwerp – een rechtsvraag – zal betreffen. De onderzoeker leert van de analyse van de zaak en de weergave daarvan in een noot. Daarentegen leidt het schrijven van een artikel over het onderwerp van het proefschrift alleen maar af. Bovendien kan de publicatie van de soms onrijpe vruchten de promovendus later in de weg gaan zitten, zo ging Zwemmer verder. Uiteindelijk moet het proefschrift een sluitend, wetenschappelijk verantwoord en verdedigbaar betoog bevatten en geschreven zijn in foutloos Nederlands. Dit zijn eigenlijk de enige eisen die Zwemmer aan een proefschrift stelt.

De denkbeelden die de promovendus geleidelijk zal ontwikkelen, moeten verdedigbaar zijn, eerst ten opzichte van de promotor en later ook ten overstaan van derden (“Als promotor moet je alleen nagaan of iets wetenschappelijk verdedigbaar is. Of wat de promovendus naar voren

³⁸ “Vroeger had je in twee jaar je proefschrift af. Over een relevant onderwerp. Nu worden er – uitzonderingen daargelaten – vooral zeer specialistische proefschriften geschreven, soms ook nog over flauwekulonderwerpen. Door die specialisatie kun je bijna geen hoogleraren meer vinden. Goede rechters – ze worden schaars”, aldus civilist Schoordijk in een interview (‘Een opgewekte dwarsligger’, Mr. 2010/ 6-7, p. 19).

³⁹ J. van Soest was onder meer advocaat-generaal bij de Hoge Raad.

⁴⁰ Zwemmer is gepromoveerd op het boek *De fiscale gevolgen van de vervreemding van genotsrechten*, Deventer: FED 1975.

brengt overeenkomt met mijn persoonlijke mening interesseert me niet”⁴¹). In het eerste stadium kunnen gerust denkfouten worden gemaakt. Dat maakt Zwemmer niet uit, als die fouten tenminste bijdragen aan het leerproces. Een promovendus die er niet in slaagt om zijn standpunten in sessies met zijn promotor afdoende te verdedigen – wordt “afgemaakt”, om het vocabulaire van de inleider aan te houden – is niet geschikt om te promoveren.

De manier van werken, de methode dus, zal voor iedereen verschillend zijn. De ervaring van Zwemmer is dat de tijd die per dag daadwerkelijk aan schrijven kan worden besteed aan een natuurlijk maximum is gebonden, namelijk vijf uur. Dat wil niet zeggen dat elke passage die binnen dit tijdsbestek ontstaat voldoende niveau zal hebben om een plaats in het proefschrift te krijgen. Maar het werk dat na de magische grens van vijf uur wordt geschreven, kan hoe dan ook rechtstreeks de prullenmand in, zo heeft Zwemmer mogen ondervinden. Dat geldt ook voor “briljante ingevingen” die zich in de nachtelijke uren voordoen. De notities die daarvan worden gemaakt, kunnen meestal terzijde worden geschoven als zij bij daglicht nog eens worden bekeken. Dan blijkt dat er in de nacht “ernstig iets mis is gegaan”, zoals Zwemmer onderkoeld en met de nodige zelfspot opmerkte.

Als de promovendus niets inlevert, ziet Zwemmer het niet als de taak van de promotor om hem in beweging te krijgen en daarbij bijvoorbeeld de gezinssituatie van de promovendus overhoop te halen. (Een begeleider van een scriptie daarentegen zal bij voortdurend zijn best moeten doen om een student aan het werk te krijgen,⁴² vaak door hem aan te moedigen, maar som ook wel met behulp van vage en ook wel doortrapte beloften. Het concept dat hij dan onder ogen krijgt laat vaak dermate veel te wensen over dat het een hele klus is om – oog in oog met de student – enigszins voorkomend te blijven. Eenmaal thuisgekomen, zal de begeleider zich spoorlags afzonderen, bijvoorbeeld in een ruimte met afgedankte meubelen. Dan kan hij zijn teleurstelling de vrije loop laten en eindelijk – al is het maar voor even – zichzelf zijn. Maar dit terzijde.) Een andere, veel actievere houding neemt Zwemmer aan op het moment dat er voldoende materiaal beschikbaar is en zich – na enkele ingrepen van de promotor – een rode draad in het geschrevene begint af te tekenen. Dan ontpopt Zwemmer zich als een slavendrijver, zoals hij dat noemde, en stelt hij een strakke planning op die een marsroute vormt en binnen een overzichtelijke termijn moet leiden tot de min of meer finale versie van het proefschrift.

Een ander punt dat Zwemmer maakte, is dat er voldoende steun van het thuisfront moet zijn om het project kans van slagen te laten hebben. Degene die aan een onderzoek werkt, zal – thuis, als de onderzoeker daar al is te vinden – geregeld met zijn gedachten elders zijn, om het enigszins positief uit te drukken, of – ook dat komt voor – helemaal niet aanspreekbaar zijn. Het doen van onderzoek is ook wat dat betreft een intensieve en bepaald geen vrijblijvende aangelegenheid.

6 Tot besluit

De eerste landelijke bijeenkomst voor promovendi kan zeer geslaagd worden genoemd. De opkomst was – met ruim veertig onderzoekers – groot. De discussies waren openhartig en bijzonder levendig. Het is te hopen dat ook volgend jaar een dergelijke bijeenkomst wordt georganiseerd, zoals het bestuur van de Vereniging voornemens is te doen. Over de keuze van de dan te behandelen onderwerpen, kunnen suggesties worden gedaan aan het bestuur van de Vereniging,

⁴¹ Aldus Zwemmer in de uitgave *Zestig gezichten van de Nederlandse fiscaliteit*. De Nederlandse Orde van Belastingadviseurs 1954-2014, Amsterdam: De Nederlandse Orde van Belastingadviseurs 2014, p. 126.

⁴² “In zijn relatie met de student fungeert de docent als zowel leidsman als criticus; als leidsman vraagt hij de student nieuwe, uitdagende taken op zich te nemen, als criticus beoordeelt hij het werk van de student en levert opbouwend commentaar”, aldus Coetzee (J.M. Coetzee en Arabella Kurtz, *Het goede verhaal*. Over fictie, waarheid en psychotherapie, Amsterdam: Cossee 2015, p. 184).

zo liet Vording aan het einde van de bijeenkomst weten. Die zullen ongetwijfeld volgen (te denken valt aan de methodologische verantwoording van het onderzoek, de behandeling van de wetten die gelden voor de compositie van het proefschrift, maar ook zaken als taalgebruik (“one needs rules that one can rely on when instinct fails”⁴³) en de aangewezen stijl van schrijven zouden aan de orde gesteld kunnen worden).

⁴³ George Orwell, *Inside the Whale and Other Essays*, Harmondsworth: Penguin Books 1962, p. 156. Op dezelfde bladzijde formuleert Orwell enkele regels.